

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**ISTRAŽIVANJE NACIONALNIH AUTOSTEREOTIPA I
HETEROSTEREOTIPA: ŠTO HRVATI MISLE O SEBI, SLOVENCIMA I
SRBIMA?**

Diplomski rad

Deja Koren

Mentorica: Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški

Zagreb, 2013.

SADRŽAJ

UVOD	2
Definicija, nastanak i mjerenje stereotipa	2
Povijest istraživanja sadržaja nacionalnih stereotipa	5
Istraživanje sadržaja nacionalnih stereotipa u Hrvatskoj	7
CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	10
PREDISTRAŽIVANJE.....	11
GLAVNO ISTRAŽIVANJE	13
Procjena valencije atributa	13
Istraživanje nacionalnih stereotipa metodom ček liste.....	14
Mjerni instrument.....	15
Postupak	15
REZULTATI I RASPRAVA	16
Sadržaj stereotipa	16
Razrađenost stereotipa.....	20
Valencija stereotipa.....	23
METODOLOŠKA OGRANIČENJA I DOPRINOSI	28
ZAKLJUČAK	30
LITERATURA.....	31
PRILOG 1. Primjer ček-liste tipičnih atributa za svaku grupu	33
PRILOG 2. Atributi ček-liste rangirani s obzirom na procjenu valencije	34
PRILOG 3. Tablica 1. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Hrvate	38
PRILOG 3. Tablica 2. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Slovence ..	36
PRILOG 3. Tablica 3. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Srbe.....	37

Istraživanje nacionalnih autostereotipa i heterostereotipa: Što Hrvati misle o sebi, Slovencima i Srbima?

SAŽETAK

Ovim istraživanjem nastojalo se utvrditi sadržaj nacionalnih stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima, kao i valenciju stereotipa s obzirom na dob, spol i najviši stupanj obrazovanja ispitanika. Korištena je ček-lista koju smo konstruirali na temelju podataka dobivenih metodom fokusnih grupa. U istraživanju je sudjelovalo 266 ispitanika hrvatske nacionalnosti. Zadatak ispitanika u ček-listama bio je označiti sve one attribute za koje smatraju da najbolje opisuju pripadnika određene nacionalne grupe. Rezultati ček-lista pokazuju najveću sličnost sadržaja stereotipa kod stereotipa o Hrvatima i Srbima. Ispitanici su najveći broj pozitivnih atributa pripisivali vlastitoj grupi, a najmanji broj negativnih atributa Slovencima. Iako je u skladu s teorijom socijalnog identiteta očekivano da će autostereotip biti najpozitivniji, u ovom istraživanju nije dobivena statistički značajna razlika u korist pozitivnosti stereotipa o Hrvatima. Očekivano, srednjeobrazovani ispitanici imaju najpozitivniji stereotip o Hrvatima, a najnegativniji o Srbima. Kod visokoobrazovanih ispitanika ne postoji razlika u pozitivnosti stereotipa o Hrvatima i Srbima, dok je stereotip o Slovencima u tom slučaju najpozitivniji.

Ključne riječi: autostereotip, heterostereotip, metoda fokusnih grupa, metoda ček – liste, valencija stereotipa.

National autostereotypes and heterostereotypes research: What do Croats think of themselves, Slovenians and Serbs?

ABSTRACT

This research tried to determine the content of national stereotypes of Croats, Slovenians and Serbs, as well as the degree of positivity of the stereotypes in regard to age, sex and the level of education of the participants. We used the check-list constructed based on data obtained using the focus group method. 266 Croatian nationality participants were included in the research. The participants were required to mark the traits they think best describe members of a certain nationality. Check-list results show highest similarity between stereotypes of Croats and Serbs. Participants attributed the highest number of positive traits to own group, and the least number of negative traits to Slovenians. Although, according to the social identity theory, the autostereotype is expected to be the most positive, this research has shown no statistically significant difference regarding the stereotype of Croats. As expected, lower educated participants have the most positive stereotype of Croats, and the most negative of Serbs. Highly educated participants have shown no difference in the positivity of stereotypes of Croats and Serbs, while they have the most positive stereotype of Slovenians.

Keywords: autostereotype, heterostereotype, focus group method, check-list method, stereotype positivity

UVOD

Definicija, nastanak i mjerenje stereotipa

Izrazi „stereotip“ i „predrasuda“ zadnjih su se godina prilično ustalili u svakodnevnom govoru i većina ih često koristi kao istoznačnice kojima žele izraziti, u pravilu, negativan stav prema nekoj osobi, stvari, ideji, političkoj opciji i slično. I dok na razini laika ovakva definicija predrasuda i stereotipa nije pogrešna, sa znanstvene strane postoji vrlo jasna distinkcija između tih pojmova.

Predrasude su stavovi, pa se, kao i drugi stavovi, sastoje od tri komponente: kognitivne, emocionalne i bihevioralne. Kognitivna komponenta predrasuda su upravo stereotipi, pri čemu se zapravo radi o generalizaciji osobina koje se uočavaju samo kod nekih pripadnika na sve članove te grupe, neovisno o stvarnim varijacijama između članova. Predrasude imaju visoko zasićenu emocionalnu komponentu, a najčešće je riječ o negativnim emocijama, te su one stoga neprijateljski ili negativan stav prema pripadnicima određene grupe, koji se zasniva isključivo na njihovu članstvu u grupi (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Zadnja komponenta predrasuda odnosi se na naše negativno ponašanje prema članovima grupa isključivo na temelju njihove pripadnosti tim grupama, te ovaj fenomen nazivamo diskriminacijom (Aronson, Wilson i Akert, 2005). U ovom radu naša će pažnja biti usmjerena prema stereotipima, odnosno prema kognitivnom aspektu predrasuda prema specifičnim nacionalnim grupama - Hrvatima, Slovencima i Srbima.

Kako stereotipi uopće nastaju? Danas je, možda više nego ikad prije, čovjek izložen mnogo većoj količini informacija nego što je sposoban percipirati i obraditi. Zbog informacijskog preopterećenja prisiljeni smo filtrirati i dubinski obraditi samo neke informacije. Kako bismo dodatno pojednostavili svijet, preostale informacije bit će ili zanemarene ili površinski obrađene i smještene u kategorije koje su stvorene na temelju zajedničkih karakteristika koje objekti ili ljudi posjeduju (Fiske, Gilbert i Lindzey, 2010). Uzevši u obzir ovaj proces kojim se stvaraju stereotipi, Šiber (1988) govori za stereotipe da su oni zapravo rezultat naše potrebe da zaključujemo na osnovi ograničenih informacija, a ujedno i potrebe da se pojednostavi složenost pojave, da se izbjegne nekonzistentnost činjenica i da se omogući relativno jednostavno, ekonomično i nenaporno zaključivanje. To jednostavno, ekonomično i nenaporno zaključivanje

naziva se *procesom kategorizacije*. Smještanje viška informacija u kategoriju omogućuje efikasnu organizaciju socijalne okoline i omogućuje predviđanje o ponašanju člana te kategorije (Simić, 1988). Vrlo često se u procesu kategorizacije ljude smješta u vlastitu, odnosno vanjsku grupu, ovisno o tome kako ljudi tu osobu vide u odnosu na sebe same. Campbell (1958, prema Brown i Gaertner, 2006) navodi kako su zajednička sudbina, sličnost i blizina uvjeti koji su potrebni kako bismo pojedine ljude vidjeli kao pripadnike vlastite grupe. Kako bi kategorije koje posjedujemo za nas bile što funkcionalnije sa ciljem boljeg razlikovanja članova pojedinih kategorija, proces kategorizacije u sebi sadrži dva „manja“ procesa: *proces akcentuacije*, odnosno naglašavanja razlika između kategorija, te *proces asimilacije*, to jest smanjivanja razlika unutar samih kategorija (Brown i Gaertner, 2006).

Kroz procese kategorizacije pojedincu se pruža prilika za razvijanje vlastitog socijalnog identiteta unutar grupe za koju smatra da joj pripada. Pošto smo svi motivirani održati pozitivan pojam o sebi, usporedbom s drugim grupama vlastitu grupu percipiramo različitom i boljom od drugih grupa (Simić, 1988), a samim time izražavamo veću preferenciju vlastite u odnosu na ostale grupe. S obzirom na to da poznajemo više članova vlastite grupe, s njima smo češće u kontaktu i možemo biti svjesni razlika među njima. Suprotno tome, članove vanjske grupe manje poznajemo, pa ih posljedično doživljavamo na više globalan i nediferenciran način (Brown i Gaertner, 2006), te ćemo za pripadnike vanjske grupe često čuti da se kaže „oni su svi isti“. Kako bi pokazali automatizam i jednostavnost pokretanja procesa kategorizacije, kao i preferenciju vlastite grupe kao posljedicu tog procesa, Tajfel, Billig, Bundy i Flament (1971, prema Fiske, Gilbert i Lindzey, 2010) proveli su eksperiment u kojem su dječake osnovnoškolskog uzrasta vrlo proizvoljno podijelili u dvije grupe nazvane prema ekspresionističkim slikarima, Paulu Kleeu i Vasiliju Kandinskom. Dječacima je bilo poznato samo ime grupe kojoj pripadaju, dok o ostalim članovima vlastite grupe nisu imali podataka. Njihov je zadatak bio podijeliti novac (u knjižicama s matricama odluke) raznim primateljima za koje su znali samo kojoj grupi pripadaju, pri čemu nije bilo moguće novac dodijeliti sebi samima. Rezultati su jasno pokazali kako su dječaci veću svotu novca dosljedno dodjeljivali pripadnicima vlastite grupe, iako su često nastojali dodijeliti novac tako da je razlika između svote dodijeljene vlastitoj i drugoj grupi što manja. Ova eksperimentalna paradigma često se naziva *paradigmom*

minimalne grupe (Hewstone i Stroebe, 2002). Teorijsku osnovu ovom fenomenu pružili su Tajfel i Turner (1979, prema Macrae, Stangor i Hewstone, 1996) razvojem *teorije socijalnog identiteta*. Ako govorimo o nastanku stereotipa, mehanizmi socijalnog identiteta motiviraju pojedinca na atribuiranje pozitivnih karakteristika vlastitoj, a negativnih vanjskoj grupi (Brewer, 1979, prema Macrae, Stangor i Hewstone, 1996).

Osim kroz proces kategorizacije, stereotipi se mogu formirati na još nekoliko načina, a tri od njih u svom su radu spomenuli Hilton i von Hippel (1996). Prvi među njima jest *samoispunjujuće proročanstvo*. Ovaj fenomen se javlja kada očekivanja pojedinca utječu na njegovo ponašanje prema članu neke društvene grupe, pri čemu to očekivanje potiče člana te grupe da se ponaša na način koji potvrđuje očekivanja pojedinca (Dovidio i Gaertner, 1986). *Nesvjesna detekcija kovarijacije* također pridonosi razvoju stereotipa. Jednom kada se dogodi nešto što povezuje dva događaja i pojedinac to nesvjesno obradi i pohrani, on će se kasnije ponašati kao da ta povezanost postoji još dugo vremena nakon što je ona realno prestala. Uz nesvjesnu detekciju kovarijacije, a samim time i uz stereotipe, se često vezuje Klinebergova hipoteza „zrna istine“, odnosno pretpostavka da stereotipi zapravo predstavljaju preuveličavanje realnih razlika među grupama (Simić, 1988). Kao treći mehanizam razvoja stereotipa Hilton i von Hippel (1996) navode *iluzorne korelacije*. Jednostavno rečeno, radi se o sklonosti uočavanja odnosa ili korelacije između događaja koji u stvarnosti nisu povezani, te se ta sklonost najčešće javlja kada su osobe istaknute ili upadljive, odnosno odstupaju od prosjeka, i potom se generaliziraju na sve ostale pripadnike neke grupe (Aronson, Wilson i Akert, 2005).

Svijest o postojanju stereotipa kao mentalnih prečaca koji nam pomažu u organizaciji podataka koje primamo iz okoline već je početkom 20. stoljeća potaknula znanstvenike na detaljnije proučavanje ovog fenomena. Prvo istraživanje sadržaja stereotipa bilo je ono Katza i Bralya 1932. godine (o rezultatima istraživanja bit će više riječi u sljedećem odjeljku). Njihovo istraživanje ujedno je ponudilo prvu metodu za istraživanje stereotipa – metodu ček-liste. Ova metoda od ispitanika traži da na listi ponuđenih atributa označe sve one attribute za koje smatraju da opisuju određenu grupu ljudi. Ovisno o nacrtu i problemima, ponekad broj atributa koje ispitanici mogu zaokružiti nije ograničen, a ponekad je taj broj zadan i fiksni (najčešće 5). Metoda ček–

liste najstarija je i najčešće upotrebljavana metoda za istraživanje sadržaja stereotipa zbog svoje lake primjene na velikom broju ispitanika, zbog jasnoće rezultata i zbog mogućnosti mjerenja promjena stereotipa u funkciji vremena. Upravo te karakteristike ponukale su nas da koristimo metodu ček-liste u našem istraživanju.

Sagledamo li sve dosad rečeno o stereotipima, zaključujemo kako oni igraju prilično važnu ulogu u socijalnoj kogniciji svakog pojedinca i upravo zbog te funkcije „spasitelja“ od preopterećenja informacijama, teško se mijenjaju. Rigidnost stereotipa prepoznali su već i Katz i Braly (1932) navodeći da su „stereotipi fiksne impresije, koje se vrlo malo prilagođavaju činjenicama koje predstavljaju i rezultat su toga što definiramo pojmove prije nego smo sve uzeli u obzir“ (Brigham, 1971). Na sljedećim stranicama ukratko ćemo predstaviti povijest istraživanja sadržaja stereotipa, gdje će ta njihova karakteristika dodatno izaći na vidjelo.

Povijest istraživanja sadržaja nacionalnih stereotipa

Pioniri istraživanja sadržaja stereotipa, a ujedno i sadržaja nacionalnih stereotipa, Katz i Braly 1932. godine proveli su istraživanje o nacionalnim stereotipima na 100 studenata princetonskog sveučilišta. U istraživanju se od ispitanika tražilo da zaokruže sve atribute za koje smatraju da opisuju pripadnike različitih etničkih grupa (Nijemci, Talijani, Crnci, Irci, Englezi, Židovi, Amerikanci, Kinezi, Japanci i Turci), te da od svih odabranih atributa za svaku grupu naknadno izdvoje 5 atributa koje smatraju najkarakterističnijima. Njihovo istraživanje bilo je prvo istraživanje koje je kao metodu prikupljanja podataka koristilo metodu ček-liste, te je ta metoda poslužila kao direktan model većini kasnijih istraživanja stereotipa (prema Brigham, 1971).

Uzevši u obzir ratna zbivanja tijekom Drugog svjetskog rata, kao i spoznaju o rigidnosti stereotipa, Gilbert (1951) 18 godina ili cijelu jednu generaciju kasnije, provodi isto istraživanje i koristi istu ček listu, ponovno na 100 studenata princetonskog sveučilišta. Dobiveni rezultati upućivali su na to da se stereotipi doista pod nekim uvjetima, konkretno recentnim političkim i ratnim previranjima, mijenjaju. Pa tako se Japance, koje su studenti prije rata opisivali kao inteligentne, poduzetne i napredne (Katz i Braly, 1932), sada opisuje kao podmukle, lukave i ekstremno nacionalistički nastrojene. Slična promjena u sadržaju stereotipa nađena je i kod Nijemaca. No Talijani, koji su tijekom rata uz Nijemce i Japance predvodili Sile Osovine, nisu doživjeli tako

drastični pomak u valenciji stereotipa. Osim značajnih promjena u sadržaju stereotipa nekih grupa, Gilbert navodi kako za razliku od prethodnog istraživanja mnogi studenti izražavaju neslaganje sa zadatkom koji im je zadan. Točnije, studentima se u njegovom istraživanju činilo besmislenim davati ikakve procjene o pojedincu temeljene na procjenama o cijeloj grupi. Na temelju velikog otpora studenata da na taj način procjenjuju druge, Gilbert (1951) uočava generalni pad u sklonosti stereotipiranju, te zaključuje kako suprotno dotadašnjem poimanju stereotipa kao vrlo rigidnih društvenih pojava oni ipak pod određenim okolnostima blijede.

Još jednu generaciju kasnije, Karlins, Coffman i Walters (1969) ponavljaju metodu kako bi istražili sadržaj stereotipa istih etničkih grupa tadašnjih studenata princetonskog sveučilišta. Preispitujući Gilbertov (1951) nalaz o slabljenju stereotipa, u njihovom istraživanju uočeni su pomaci prema pozitivnijem polu stereotipa o Nijemcima i Japancima, no smanjena sklonost stereotipiranju ovdje dodatno jača i ukazuje na sve veću nevoljkost mladih za iskazivanje stavova o etničkim grupama. Unatoč sve manjem broju ukupno odabranih atributa i suprotno ranijim rezultatima, autori navode kako je stupanj slaganja gotovo identičan onome iz istraživanja Katza i Bralyja (1932) (10,9 u odnosu na 8,5 iz 1932, dok Gilbert (1951) navodi da je stupanj slaganja u njegovom istraživanju iznosio 15,3). Stupanj slaganja ili stupanj uniformnosti mjera je koja pokazuje najmanji broj odabranih atributa potreban da bi se njime obuhvatilo procjene 50% ispitanika. Što je taj broj manji, to je veće slaganje uzorka po pitanju sadržaja stereotipa, te je sadržaj tog stereotipa uniformniji. Konkretno, u njihovu istraživanju stupanj slaganja za bjelačku populaciju Amerikanaca je bio 9,6, dok je za crnce bio 12,3, prema čemu zaključujemo da su ispitanici imali puno jasniju sliku o tome kakav je tipičan bijelac u odnosu na tipičnog crnca. Ovi autori na kraju zaključuju da je sklonost stereotipiranju doista u padu, no to ne znači da i sami stereotipi blijede te dokaz za tu tvrdnju vide upravo u padu stupnja slaganja. Osim toga, svi stereotipi sastoje se i od pozitivnih i od negativnih atributa, tako da nema pristranih niti „čistih“ stereotipa, pri čemu je važno napomenuti kako kod svih grupa pozitivni atributi brojčano nadmašuju negativne. Isto tako, ovim istraživanjem pobijena je postavka o etnocentrizmu, odnosno sklonost dodjeljivanja najpozitivnijih karakteristika vlastitoj grupi. Štoviše, uočen je trend opadanja u odnosu na prvo istraživanje: u istraživanju Katza i Bralyja (1932) studenti su vlastitu grupu, Amerikance, procijenili najpozitivnije,

no već u Gilbertovom istraživanju ta pozitivnost opada (iako su i dalje najpozitivnije procijenjeni), da bi se u posljednjem istraživanju prema pozitivnosti ispred Amerikanaca našli Japanci, Nijemci (koji su u Gilbertovom istraživanju bili negativno procijenjeni!), Englezi i Židovi.

Navedena tri istraživanja popularno se nazivaju „princetonska studija“, a njihova je metodologija postala glavnom metodologijom za istraživanje ove problematike (Šiber, 1988). Unatoč velikom doprinosu razumijevanju stereotipa i međugrupnih odnosa, Devine i Elliot (1995) navode tri metodološka nedostatka zbog kojih bi se revolucionarni nalazi „studije“ trebali uzimati s dozom opreza. Kao prvi nedostatak autori navode dvosmislenost upute, odnosno ispitanicima nije jasno rečeno trebaju li zaokruživati attribute sukladno onome što oni misle o pripadnicima određenih grupa ili s obzirom na to što znaju da se u njihovoj okolini misli za pripadnike navedenih grupa. Nadalje, ni u kojem od istraživanja se nije unaprijed provjerila razina predrasuda prema ispitivanim grupama. Treći metodološki propust Devine i Elliot (1995) vide u korištenju iste liste 84 atributa u sva tri istraživanja. Uzevši u obzir spomenute nedostatke, autori su proveli istraživanje o sadržaju stereotipa prema crncima u Americi, te njihovi rezultati upućuju na to da se sadržaj stereotipa prema pripadnicima te grupe doista promijenio tijekom godina, no stupanj uniformnosti stereotipa ostao je isti. Temeljem tih rezultata Devine i Elliot (1995) predlažu da je zamijećeno slabljenje stereotipa o crncima zapravo produkt zastarjele ček-liste, a stupanj uniformnosti je, posljedično, povećan. Iako su u fokusu ovog istraživanja bili isključivo crnci, za pretpostaviti je da bi se sličan efekt mogao javiti i sa stereotipima o drugim grupama ispitivanim u „princetonskoj studiji“.

Istraživanje sadržaja nacionalnih stereotipa u Hrvatskoj

U povijesti istraživanja sadržaja nacionalnih stereotipa u Hrvatskoj nailazimo na rad Simića (1988). Iako je istraživački fokus njegovog rada bio provjera paradigme udešavanja, bilo je nužno izraditi ček listu i ispitati sadržaj nacionalnih stereotipa kako bi se došlo do podražajnog materijala koji se koristio za provjeru paradigme. Simića su zanimali stereotipi o Hrvatima, Albancima, Slovencima i Srbima, te je provjerom sadržaja stereotipa o navedenim nacijama utvrdio kako je jedino stereotip o Albancima negativnog predznaka, dok su preostale tri nacije procijenjene pozitivnima.

Četiri godine kasnije, Bočkaj (1992), u jeku Domovinskog rata, provodi sljedeće istraživanje nacionalnih stereotipa o istim nacijama koje je ispitivao i Simić (1988), koristeći i istu ček listu. Znajući da politički i ekonomski odnosi između zemalja mogu utjecati na percepciju, a samim time i na stereotipe jedne zemlje o drugoj, autorica je pretpostavila kako će tada aktualne ratne prilike utjecati na procjene ispitanika. Rezultati su doista pokazali da je došlo do određenih promjena u sadržaju stereotipa; konkretno, stereotip o Srbima koji je u Simićevom (1988) istraživanju bio pozitivan sada je postao izrazito negativan (u skupini 10 najčešće biranih atributa svi su negativnog predznaka), što i nije začuđujuće uzmemo li u obzir da kada su dvije zemlje u ratu stereotipi o „neprijatelju“ tipično postaju vrlo negativni i obično počinju odražavati teme okrutnosti, agresije i prevare (Brown i Gaertner, 2006). Istovremeno, stereotip o Hrvatima postao je još pozitivniji, što je u skladu s navodima Fiskeove, Gilberta i Lindzeyja (2010) da je pristranost vlastitoj grupi povećana kada je smrtnost salijentna. Istaknutost smrtnosti povećava i identifikaciju s vlastitom grupom i percipiranu unutargrupnu povezanost (Castano, Yzerbyt, Paladino, Sacchi, 2002, prema Fiske, Gilbert i Lindzey, 2010). Stereotipi o Slovencima i Albancima se nisu značajno promijenili.

Kamenov i Čorkalo (1997) su tehnikom SYMLOG-a (Sustav za višedimenzionalno opažanje grupa) istraživale sadržaj nacionalnih stereotipa o Albancima, Hrvatima, Slovencima i Srbima u tri točke mjerenja: 1991. netom nakon početka rata, 1993. u tijeku i 1996. neposredno nakon rata. Specifičnost ove tehnike jest da se procjenjivane osobine smještaju na tri dimenzije: dominantno – submisivno, prijateljsko – neprijateljsko, instrumentalno kontrolirano – emocionalno ekspresivno, te se položaj svih ispitivanih nacija može grafički prikazati na dimenzijama prostora SYMLOG-a. Rezultati pokazuju kako se stereotip o Hrvatima može smjestiti na dimenziju prijateljskog, odnosno atributi koji se najčešće navode za Hrvate su: rodoljubni, umjereni, ustrajni, istinoljubivi, gostoljubivi i civilizirani. Atributi koji se najčešće povezuju sa Slovencima su: sposoban, poslovan, organiziran i pedantan, što u najvećoj mjeri odgovara dimenziji kontroliranog. Dimenzije dominantnog i neprijateljskog povezane su sa stereotipom o Srbima, pri čemu su ispitanici za tu nacionalnu grupu najčešće navodili atribute poput: proračunat, nametljiv, vlastohlepan, osvetoljubiv i uporan. Kao što navodi Milosavljević (2000), stereotipi nailaze na plodno

tlo u okolnostima političkog neprijateljstva i potrebe za nacionalnom homogenizacijom, a najrašireniji su u slojevima podložnim manipulaciji. Uzmemo li u obzir dimenziju prijateljski – neprijateljski, koju možemo povezati s pojmom valencije stereotipa, u sve tri točke mjerenja ispitanici su Albance i Srbe procjenjivali kao neprijateljskije u odnosu na vlastitu naciju, pri čemu je u zadnjoj točki mjerenja za obje nacije uočen značajan pomak prema krajnje negativnoj poziciji te dimenzije. Na toj dimenziji uočavamo i zanimljiv pomak procjena za Slovence; točnije, u prve dvije točke mjerenja Hrvati i Slovenci procjenjivani su kao prijateljski, no u zadnjoj točki mjerenja na pozitivnoj strani ove dimenzije ostali su samo Hrvati. Ovakvo izrazito favoriziranje vlastite grupe upućuje na etnocentrizam i unutargrupno zatvaranje, što Campbell (1965, prema Kamenov i Čorkalo, 1997) objašnjava činjenicom da rat uzrokuje podizanje barijera između naše i svih drugih grupa, bile one povezane s tim ratom ili ne.

Iako su se sva dosadašnja istraživanja sadržaja nacionalnih stereotipa bavila istraživanjem stereotipa o Albancima, Hrvatima, Slovincima i Srbima, u fokusu ovog istraživanja bit će samo stereotipi o Hrvatima, Slovincima i Srbima, i to iz nekoliko razloga.

Promotrimo li sva istraživanja koja su se bavila proučavanjem sadržaja stereotipa o spomenutim nacijama, uočavamo zanimljive trendove u promjeni valencije stereotipa. U Simićevom (1988) su istraživanju sve tri grupe procijenjene pozitivno. Štoviše, između Hrvata i Slovenaca nije postojala razlika u pozitivnosti. Svega 4 godine kasnije u istraživanju Bočkajeve (1992) po prvi puta su deset najčešće biranih atributa koji sačinjavaju stereotip o Srbima isključivo negativnog predznaka. Istovremeno, kod stereotipa o Slovincima ne uočavamo značajnije promjene, a pozitivnost stereotipa o vlastitoj grupi dodatno jača. Potpuni pomak prema etnocentrizmu i naglašenju unutargrupnoj preferenciji pronalazimo u istraživanju Kamenov i Čorkalo (1997) u kojem su sve ispitivane grupe osim vlastite procijenjene negativno. O sličnim promjenama u valenciji stereotipa izvještava i Gilbert (1951) uočivši promjene na stereotipu o Japancima koji je zbog ratnih događanja tijekom Drugog svjetskog rata negativno konotiran. Kao što možemo vidjeti na vlastitom, ali i globalnim primjerima, ratna događanja mogu znatno utjecati na percepciju i stavove. S obzirom na to da nas od završetka Domovinskog rata dijeli 18 godina, ovim istraživanjem želimo saznati je li

tijekom vremena došlo do promjene u stavovima Hrvata prema vlastitoj grupi, te prema Slovencima i Srbima.

Također, jedan od motiva za provedbu ovog istraživanja bile su posljedice raspada SFR Jugoslavije te politički sporovi novouspostavljenih država Hrvatske i Slovenije (pitanje morskog razgraničenja, NE Krško, Ljubljanska banka, slovenska blokada ulaska Hrvatske u Europsku Uniju). Istovremeno, javlja se i antagonizam Hrvata i Srba, koji je u Hrvatskoj povezan s prevladavajućom percepcijom srpske agresije tijekom Domovinskog rata. Posljednjih godina vlade obaju država nastoje još uvijek prisutne tenzije smanjiti postupnim približavanjem i povećanom političkom i ekonomskom suradnjom. Uzevši u obzir spomenuti razvoj međunarodnih odnosa, zanima nas jesu li i kako te prilike utjecale na promjenu sadržaja i smjera stereotipa.

CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi sadržaj i valenciju (pozitivnost ili negativnost) stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima. Uz to, zanimalo nas je utječu li spol, dob i obrazovanje na razlike u valenciji stereotipa. Kao dodatan izvor informacija o razlikama u stereotipima spomenutih nacionalnosti poslužio nam je i podatak o razrađenosti auto-, odnosno heterostereotipa.

Navedene ciljeve smo operacionalizirali kroz sljedeće probleme i hipoteze:

1. Ispitati sadržaj stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima, te dobivene rezultate usporediti s nalazima ranijih istraživanja nacionalnih stereotipa u Hrvatskoj.
2. Ispitati razlikuju li se autostereotip i heterostereotipi s obzirom na broj ukupno odabranih pozitivnih, odnosno negativnih atributa.

H1: Sudionici će birati najviše pozitivnih i najmanje negativnih atributa za vlastitu nacionalnu grupu.

3. Usporediti sadržaj i valenciju autostereotipa i stereotipa o Slovencima i Srbima, te provjeriti razlikuju li se sadržaj i valencija s obzirom na spol, dob i obrazovanje sudionika.

H2: Očekuje se da će autostereotip biti najpozitivniji, stereotip o Slovencima nešto manje pozitivan, a stereotip o Srbima najmanje pozitivan.

H3: Muškarci će izražavati najpozitivnije stereotipe o Hrvatima, nešto manje pozitivne stereotipe o Slovencima i najmanje pozitivne o Srbima.

H4: Stariji će sudionici izražavati najpozitivnije stereotipe o Hrvatima, nešto manje pozitivne stereotipe o Slovencima i najmanje pozitivne o Srbima.

H5: Niže obrazovani sudionici će izražavati najpozitivnije stereotipe o Hrvatima, nešto manje pozitivne stereotipe o Slovencima i najmanje pozitivne o Srbima.

H6: Očekuje se interakcija varijabli spola, dobi i stupnja obrazovanja, odnosno očekujemo da će stariji muškarci nižeg stupnja obrazovanja imati najpozitivnije stereotipe o Hrvatima.

PREDISTRAŽIVANJE

Cilj predistraživanja bila je izrada nove ček-liste koja bi nam omogućila procjenu sadržaja nacionalnih stereotipa koji trenutno prevladavaju u našem društvu. Budući da nas je zanimalo ispitati postojanje fenomena i njegov sadržaj, kao prikladnu smo metodu odabrali kvalitativnu metodu fokusne grupe, koja podrazumijeva grupnu diskusiju o nekoj zadanoj temi (Skoko i Benković, 2009).

Imajući na umu da je predmet ovog istraživanja aktualni sadržaj stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima, u fokusne je grupe bilo potrebno uključiti sudionike hrvatske nacionalnosti koji su jedan dio svog života živjeli u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, kao i one koji nisu živjeli u bivšoj državi, pa smo sukladno tome sudionike podijelili s obzirom na dob: mlađi sudionici (18 – 25 god.) i stariji sudionici (40 – 65 god.). Osim dobi, sudionici su bili podijeljeni i po stupnju obrazovanja na skupinu srednjeobrazovanih i skupinu visokoobrazovanih. Unutar svake skupine nastojao se izjednačiti broj sudionika po spolu. Nastojeći poštivati princip homogenosti u konačnici smo imali 4 fokusne grupe: mlađi sudionici srednjeg obrazovanja, mlađi sudionici visokog obrazovanja, stariji sudionici srednjeg obrazovanja, te na kraju stariji sudionici visokog obrazovanja. Princip homogenosti važan je iz dva razloga: ljudi otvorenije i slobodnije govore kada se nalaze u grupi sebi

sličnih, te se rezultati fokusnih grupa interpretiraju na grupnoj razini zbog čega je važno da svi članovi grupe budu međusobno što sličniji (Skoko i Benković, 2009). U fokusnim grupama sudjelovala su ukupno 22 sudionika. Sudionike smo regrutirali na način da smo zamolile kolege, prijatelje i poznanike da informaciju o provođenju fokusnih grupa prosljede dalje, uz napomenu da nam se jave svi zainteresirani za sudjelovanje. U fokusne grupe uključeni su oni sudionici koji su udovoljavali ranije spomenutim demografskim karakteristikama.

Na samom početku sudionicima su objašnjene metoda, svrha i način provođenja fokusnih grupa. Sudionici su tijekom fokusnih grupa imali dva zadatka. Najprije se od njih tražilo da za svaku od istraživanih nacionalnih grupa u za to predviđenom svesku ispišu što više karakteristika koje smatraju tipičnima za pripadnika pojedine grupe¹. Za ovaj zadatak je bilo predviđeno 15 minuta, a prikupljeni podaci su u potpunosti anonimni, s obzirom na to da se od sudionika nigdje nisu tražili nikakvi podaci. Potom se započelo s grupnom raspravom.

Grupna rasprava odvijala se prema unaprijed pripremljenom protokolu razgovora, koji je sadržavao pitanja o tome što se u našem društvu misli o pripadnicima određenih nacionalnosti, s kojim narodima imamo najviše, a s kojima najmanje sličnosti, kakva su iskustva sudionika s predstavnicima tih nacija i je li se njihovo mišljenje o tim narodima mijenjalo tijekom vremena. Raspravu je vodila moderatorica, a sudionici su se uključivali u raspravu kada su to željeli. Razgovor je, uz suglasnost svih sudionika, sniman. Po završetku fokusnih grupa za sve 4 grupne rasprave načinjeni su transkripti na temelju bilješki i snimki razgovora.

Kasnijom analizom sadržaja transkripata i pismenih odgovora sudionika konstruirana je ček-lista koja se koristila kao instrument u glavnom dijelu istraživanja. Prilikom konstrukcije ček-liste bilo je potrebno izdvojiti i preformulirati one attribute koji su bili nejasni ili nejednoznačni (npr. “previše diže nos” preformulirano je u

¹ Ovo istraživanje dio je većeg istraživanja čiji je cilj bio utvrditi sadržaj stereotipa o pripadnicima osam etničkih grupa, od kojih je sedam s prostora bivše SFR Jugoslavije. Konkretno, zadatak sudionika fokusnih grupa bio je ispisati što više karakteristika za koje smatraju da najbolje opisuju Albance, Bosance, Europljane, Hrvate, Makedonce, Rome, Slovence i Srbe. Iste grupe procjenjivane su i metodom ček-liste u kasnijoj fazi istraživanja, ali su za potrebe izrade ovog diplomskog rada izdvojeni podaci dobiveni za Hrvate, Slovence i Srbe. Rezultati za druge etničke grupe prikazani su u Turčić (2012).

„umišljen“), kao i grupirati u jednu kategoriju attribute istog ili vrlo sličnog značenja (npr. „vrijedan“, „radišan“ i „marljiv“ s obzirom na svoje isto značenje koje nudi Anićev Veliki rječnik hrvatskog jezika (Anić, 2006) u konačnici su u ček-listi definirani kao „marljiv“). Nakon opsežne analize svih materijala u konačnu ček-listu uvršteni su atributi jasnog značenja i oni koje su sudionici najčešće navodili u pisanom obliku kao i u raspravi, njih ukupno 69. Kako bismo bili sigurni da su svi atributi na našoj ček-listi jednoznačni i razumljivi, zamolili smo manji uzorak pojedinaca različite dobi i stupnja obrazovanja (članovi obitelji i poznanici istraživača) da pročitaju sve navedene attribute i označe one za koje nisu sigurni ili uopće nisu upoznati s njihovim značenjem. Uzevši u obzir njihove povratne informacije neke attribute smo dodatno doradili ili pojednostavili (npr. atribut „hedonist“ koji se pokazao nerazumljivim zamijenili smo atributom „sklon uživanju“). Tijekom same izrade ček-lista naišli smo i na određene poteškoće. Primjerice, sudionici ponekad nisu mogli stavove o pojedinim nacionalnim grupama izraziti u vidu atributa, već su za to koristili imenice (npr. slastičari, zidari, zlatari) ili opise od nekoliko riječi (npr. mentalitet „lako ćemo“), te se tu javila poteškoća transformiranja imenice ili cijele sintagme u jedan jedini atribut uz očuvanje značenja. Ukoliko se radilo o karakteristikama koje su se često navodile pokušalo se skratiti pojam i na taj ga način uvrstiti u ček-listu (npr. „obitelj im je na prvom mjestu“ izmijenjeno je u „privrženi obitelji“). Konsenzusom četiri procjenjivača odlučivalo se kako postupiti u slučaju dvosmislenih, nejasnih ili rijetko navođenih karakteristika (primjerice, u slučaju atributa „vrijedan“, „radišan“ i „marljiv“ dogovoreno je kako je najbolja opcija atribut „marljiv“).

GLAVNO ISTRAŽIVANJE

Glavni dio istraživanja proveden je u dva dijela. Najprije su svi atributi procijenjeni s obzirom na smjer pozitivno-negativno, a potom je lista atributa primijenjena na uzorku, kako bismo istražili sadržaj stereotipa odabranih nacionalnih grupa.

Procjena valencije atributa

Ček lista atributa dana je na procjenu 102 studenata druge godine preddiplomskog studija psihologije. Njihov zadatak je bio da na skali od sedam stupnjeva, od -3 preko 0 do +3 (pri čemu -3 označava „izrazito negativno“, 0 označava „ni pozitivno ni

negativno“, a +3 „izrazito pozitivno“), procijene koliko je određeni atribut pozitivan, odnosno negativan. Za svaki od atributa izračunata je prosječna procjena pozitivnosti, pri čemu su vrijednosti skale procjene transformirane na skalu od 1 do 7 (pri čemu 1 označava „izrazito negativno“, 4 označava „ni pozitivno ni negativno“, a 7 označava „izrazito pozitivno“).

Istraživanje nacionalnih stereotipa metodom ček liste

Istraživanje se provodilo metodom snježne grude, odnosno početni uzorak sudionika dalje je proslijedio upitnike osobama koje su udovoljavale kriterijima istraživanja. Inicijalni krug sudionika sačinjavali su studenti viših godina studija psihologije na Odsjeku za psihologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Svaki student zainteresiran za sudjelovanje trebao je uzeti komplet od najmanje 8, a najviše 15 upitnika. Njihov zadatak je bio da na početku sami ispune upitnik, te da ostale upitnike prosljede ispitanicima hrvatske nacionalnosti, a koji odgovaraju unaprijed zadanim kriterijima spola, dobi i stupnja obrazovanja

U glavnom dijelu istraživanja sudjelovalo je 266 odraslih sudionika. Sudionici su bili podijeljeni na one mlađe (od 18 do 25 godina) i starije dobi (od 40 do 65 godina). Varijabla obrazovanja je zbog lakše interpretacije podijeljena u dvije kategorije: ispitanici sa završenom osnovnom školom (njih svega 5) i srednjom stručnom spremom čine skupinu srednjeobrazovanih ispitanika, a ispitanici sa višom i visokom stručnom spremom čine skupinu visokoobrazovanih ispitanika.

Prosječna dob u skupini mlađih ispitanika je 22,5, a u skupini starijih 51 godina. U uzorku je bilo 47% muškaraca, kao i 53,6 % visokoobrazovanih ispitanika. Struktura uzorka s obzirom na varijable dobi, spola i stupnja obrazovanja može se vidjeti u tablici 1.

Tablica 1

Struktura uzorka ispitanika u istraživanju nacionalnih stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima

Dob			Stupanj obrazovanja		Ukupno
			srednje obrazovani	visoko obrazovani	
Mlađa skupina	Spol ispitanika	Muškarac	24	37	61
		Žena	31	41	72
	Ukupno		55	78	133
Starija skupina	Spol sudionika	Muškarac	30	33	63
		Žena	38	32	70
	Ukupno		68	65	133

Mjerni instrument

Kako bismo istražili sadržaj suvremenih stereotipa o navedenim nacionalnim grupama, temeljem podataka dobivenih predistraživanjem razvijena je ček-lista koju je sačinjavalo 69 atributa. Nastojeći izbjeći mogućnost učestalog odabira istih atributa za različite grupe, redosljed atributa se razlikovao na ček-listama za svaku etničku grupu. Osim toga, rotirali smo i redosljed ček-lista unutar svakog sveska sa ček-listama (Prilog 1 prikazuje primjer ček-liste).

Na početku svakog upitnika nalazila su se pitanja vezana uz sociodemografske pokazatelje (spol, dob, veličina mjesta u kojem su proveli većinu života, nacionalnost, radni status, najviši stupanj obrazovanja, procjena životnog standarda i prosječni mjesečni prihod obitelji ispitanika, te stav ispitanika o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji). Za potrebe ovog rada u analizi su korišteni samo podaci o spolu, dobi i obrazovanju sudionika.

Postupak

Prije ispunjavanja upitnika svi su ispitanici potpisali Pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Popunjavanje upitnika bilo je individualno. Zadatak svih ispitanika bio je zaokružiti sve attribute za koje smatraju da opisuju tipičnog predstavnika nacionalne

grupe navedene na vrhu ček-liste. Svaki sudionik procjenjivao je 8 grupa, točnije Albance, Bosance, Europljane, Hrvate, Makedonce, Rome, Slovence i Srbe. Redosljed procjenjivanja bio je rotiran po slučaju, kao i redosljed atributa na svakoj od lista. Broj atributa koje su ispitanici mogli zaokružiti nije bio ograničen. Kada bi završili s ispunjavanjem upitnika, ispitanici su upitnike stavljali u posebnu kuvertu i zatvorene ih vratili istraživačima.

REZULTATI I RASPRAVA

Sadržaj stereotipa

Kako bismo saznali aktualni sadržaj stereotipa o Hrvatima, Slovincima i Srbima, za svaku smo naciju rangirali attribute s obzirom na učestalost njihova odabira, te je najčešće biranom atributu dodijeljen rang 1, a najrjeđe biranom rang 69. Tablica 2 prikazuje 10 najčešće i 10 najrjeđe biranih atributa, kao i njihov rang, frekvenciju i postotak ispitanika koji su odabrali određeni atribut (Prilog 4 sadrži tablice s podacima o rang poretku svih atributa i pripadajućih frekvencija biranosti)

Na temelju najčešće odabranih atributa za pojedine nacionalne grupe možemo detaljnije analizirati njihov sadržaj. Tako sudionici vlastitu grupu u 73% slučajeva opisuju kao domoljubnu. Simić (1988) koristi pojam „rodoljuban“ te nalazi kako 26% ispitanika (rang 2,5) Hrvate opisuje kao rodoljubne, dok se u istraživanju Bočkajeve (1992) taj postotak povećava na 79% te „rodoljuban“ postaje najčešće biranim atributom. Zanimljivo je kako je 20 godina nakon istraživanja Bočkajeve i završetka rata vrlo sličan postotak ispitanika koji upravo taj atribut smatra najreprezentativnijim opisom Hrvata.

U slučaju Slovenaca, najčešće birani atribut bio je „marljiv“, kojeg je odabrao 121 ispitanik, odnosno njih 45%. Ček-lista koju je razvio Simić (1988) koristila je izraz „radin“ te je u njegovom istraživanju zauzimao 7. rang (21% ispitanika), a kod Bočkaj (1992) 5. (76% ispitanika).

Atribut koji ispitanici najčešće povezuju sa Srbima jest „nacionalist“. Točnije, taj atribut kao tipičan za Srbe zaokružilo je 157 ispitanika, odnosno njih 59%. 1988. u Simićevom istraživanju najčešće birani atribut za Srbe bio je „gostoljubiv“ (55%), dok je atribut „nacionalist“ imao rang 15,5, da bi već u istraživanju Bočkajeve (1992) došao

na prvo mjesto najčešće biranih atributa (79%) i tamo se zadržao, kao što vidimo, punih 20 godina. Uzevši u obzir da se, primjerice, u Rječniku stranih riječi (Anić, Klaić i Domović, 1998) pojam „nacionalist“ poistovjećuje s pojmom „domoljub“, zanimljivo je vidjeti kako su ispitanici Hrvate opisali kao domoljube, a Srbe kao nacionaliste.

Očito je da se ovi pojmovi razlikuju u pogledu njihove percipirane pozitivnosti, što potvrđuju i rezultati istraživanja valencije atributa od kojih je sačinjena ček-lista korištena za potrebe ovog istraživanja (Prilog 3). Na skali od 1 do 7 valencija pojma „domoljub“ procijenjena je sa 4,51, dok je atribut „nacionalist“ procijenjen s 2,70. O negativnoj konotaciji pojma „nacionalist“ govori i Šiber (1988) navodeći da je nacionalizam patološki oblik nacionalnog osjećaja u kojem prevladava neprijateljstvo, mržnja i iracionalnost. Imajući na umu složenu povijest odnosa Hrvata i Srba, doživljaj Srba kao nacionalista u terminima koje navodi Šiber i nije iznenađujući. Distinkcija između pojmova „nacionalist“ i „domoljub“ ne pojavljuje se samo kao rezultat ček-liste, već se o njoj govorilo i tijekom fokusnih grupa. Na pitanje što Hrvati misle o Hrvatima dvoje sudionika naših fokusnih grupa iz skupine mladih visokoobrazovanih ljudi odgovorilo je:

„Nacionalisti!“

„Možda više patrioti nego nacionalisti...“

„...mislim da je generalna klima ta da se misli da će se oni (Srbi, op.a.) puno lakše dogovoriti oko jedne stvari i stati iza nje, nego mi...“

„...upravo to je još jedan dokaz da je njihovo društvo puno više nacionalistički nastrojeno nego naše. ta ujedinjenost je odlika skoro pa totalitarnog režima...“

Na temelju podatka o postotku ispitanika koji su odabrali određeni atribut možemo zaključivati o uniformnosti stereotipa. Sukladno tome, u tablici 2 vidi se kako u slučaju Hrvata preko polovice ispitanika odabire ista četiri atributa, u slučaju Srba jedan, dok u slučaju Slovenaca nema niti jednog atributa za koji se više od polovice ispitanika slaže da ih najbolje opisuje. Čak 73% ispitanika smatra da Hrvate najbolje opisuje atribut „domoljubi“, tako da možemo reći da je upravo taj stereotip najuniformniji.

Tablica 2

Najčešće i najrjeđe birani atributi za Hrvate, Slovence i Srbe, rang, frekvencija biranja te postotak ispitanika

	Hrvati			Slovinci			Srbi		
	Atribut	f	%	Atribut	f	%	Atribut	f	%
Najčešće birani atributi	1. domoljubi	196	73%	1. marljivi	121	45%	1. nacionalisti	157	59%
	2. ponosni	150	56%	2. organizirani	119	45%	2. drže se svoje grupe	120	45%
	3. tradicionalni	145	54%	3. poduzetni	113	42%	3. agresivni	116	43%
	4. skloni uživanju	143	54%	4. hladni	111	42%	4. domoljubni	111	42%
	5,5. privrženi obitelji	130	49%	5. kulturni	108	40%	5. ponosni	110	41%
	5,5. rastrošni	130	49%	6. škrti	98	37%	6. gostoljubivi	108	40%
	7. gostoljubivi	112	42%	7. proračunati	94	35%	7. bahati	107	40%
	8. druželjubivi	109	41%	8. obrazovani	92	34%	8. duhoviti	106	40%
	9. konzervativni	108	40%	9. sposobni	91	34%	9. tradicionalni	105	39%
	10. temperamentni	88	33%	10. liberalni	86	32%	10. skloni uživanju	98	37%
Najrjeđe birani atributi	60. ugladjeni	20	7%	60,5. temperamentni	10	4%	60. liberalni	9	3%
	61. proračunati	18	7%	60,5. nagli	10	4%	60. skromni	9	3%
	62,5. agresivni	16	6%	62,5. primitivni	9	3%	60. škrti	9	3%
	62,5. škrti	16	6%	62,5. nekulturni	9	3%	62,5. ugladjeni	8	3%
	64,5. nezanimljivi	15	6%	64. lijeni	7	3%	62,5. poslušni	8	3%
	64,5. skromni	15	6%	65,5. neobrazovani	6	2%	65. pošteni	7	3%
	66. organizirani	12	4%	65,5. osjećajni	6	2%	65. obrazovani	7	3%
	67,5. prodorni	10	4%	67. neodgovorni	5	2%	65. kulturni	7	3%
	67,5. hladni	10	4%	68. neorganizirani	4	1%	67. tolerantni	6	2%
	69. prljavi	4	1%	69. prljavi	2	1%	68. pasivni	5	2%
						69. napredni	4	1%	

Usporedimo li sve tri grupe s obzirom na deset najčešće biranih atributa, zamjećujemo djelomično preklapanje između atributa pripisanih Hrvatima i Srbima. Čak četiri atributa su pripisana objema grupama, to jest ispitanici i Hrvate i Srbe percipiraju kao domoljubne, tradicionalne, sklone uživanju i gostoljubive. Kao što je ranije spomenuto, najčešće birani atribut za Hrvate bio je „domoljubi“, dok kod Srba on zauzima 4. rang. Atributi „tradicionalni“ i „skloni uživanju“ u opisu Hrvata zauzeli su rangove 3 i 4, a kod Srba 9 i 10. Najveću sličnost u rangui ima atribut „gostoljubivi“, pri čemu u slučaju Hrvata on zauzima 7. mjesto, a kod Srba 6. Usporedbom atributa pripisanih Hrvatima i Slovincima, kao i Srbima i Slovincima dolazimo do zaključka kako ni u jednom ni u drugom slučaju nema preklapanja uzevši u obzir najčešće birane attribute, te da su u ovom istraživanju Hrvati i Srbi najviše međusobno slični.

U sklopu ovog istraživačkog projekta svoj diplomski radila je i Turčić (2012), pri čemu je cilj njezinog istraživanja bio saznati sadržaj stereotipa o Bosancima, Europljanima, Hrvatima i Slovincima. Po pitanju sadržaja stereotipa, njezini nalazi upućuju na preklapanje atributa između Hrvata i Bosanaca, te Europljana i Slovenaca. Zanimljiv podatak iz tog istraživanja jest da se među najčešće biranim atributima za Hrvate i Bosance ne nalazi niti jedan atribut koji je najčešće biran za Europljane i Slovence.

Iako će o valenciji stereotipa biti riječi nešto kasnije, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na pozitivnost sadržaja najčešće biranih atributa za sve tri grupe. Od deset najčešće biranih atributa u slučaju Hrvata nalazimo čak sedam pozitivnih atributa („domoljubi“, „ponosni“, „skloni uživanju“, „privrženi obitelji“, „gostoljubivi“, „druželjubivi“, „temperamentni“), te tri negativna („rastrošni“, „konzervativni“ i „tradicionalni“), prema čemu zaključujemo da se radi o vrlo pozitivnom autostereotipu.

Sudeći prema deset najčešće biranih atributa kad su u pitanju Slovenci nailazimo na istu situaciju kao i za Hrvate, jer je čak sedam atributa pozitivnog predznaka („marljivi“, „organizirani“, „poduzetni“, „kulturni“, „obrazovani“, „sposobni“ i „liberalni“) i svega tri su negativna („hladni“, „škrti“ i „proračunati“).

Srbima su ispitanici dodijelili po pet pozitivnih („gostoljubivi“ i „duhoviti“, „domoljubi“, „ponosni“, i „skloni uživanju“), i po pet negativnih atributa („tradicionalni“, „drže se vlastite grupe“, „nacionalisti“, „agresivni“ i „bahati“).

Uzevši u obzir valenciju 10 najčešće biranih atributa, Turčić (2012) nalazi da Bosanci i Europljani prednjače ispred Hrvata i Slovenaca.

Razrađanost stereotipa

Razrađanost stereotipa predstavlja ukupan broj atributa koje su sudionici odabirali za pojedinu naciju. Što je više odabranih atributa, to stereotip smatramo razrađenijim. Drugi problem ovog istraživanja jest ispitati razlikuju li se autostereotip i heterostereotipi s obzirom na broj ukupno odabranih pozitivnih, odnosno negativnih atributa. U skladu s teorijom socijalnog identiteta očekujemo da će autostereotip biti najbogatiji i najpozitivniji, odnosno da će ispitanici zaokruživati ukupno najviše atributa za vlastitu grupu, te da će zaokruživati veći broj pozitivnih i manji broj negativnih atributa (Brown i Gaertner, 2006). Kako bismo odgovorili na problem i provjerili postavljenu hipotezu, za početak je bilo potrebno utvrditi koliko je ukupno zaokruženih atributa za svaku od tri nacionalne grupe. Budući da se stereotipi u našem slučaju sastoje i od pozitivnih i od negativnih atributa, za svaku naciju izračunali smo broj ukupno odabranih pozitivnih, odnosno negativnih atributa.

Zbroj pozitivnih i negativnih atributa čini ukupan broj odabranih atributa. Tablica 3 prikazuje osnovne deskriptivne podatke za ukupan broj pozitivnih atributa, ukupni broj negativnih atributa i ukupan broj svih odabranih atributa s obzirom na nacionalnu grupu, a tablica 4 podatke dobivene složenom analizom varijance razrađenosti stereotipa u funkciji procjenjivane grupe i valencije stereotipa (3x2).

Tablica 3

Prikaz frekvencija, aritmetičke sredine i standardne devijacije pozitivnih, negativnih te ukupno odabranih atributa za Hrvate, Srbe i Slovence.

	Pozitivni atributi			Negativni atributi			Ukupno		
	f	M	s.d.	F	M	s.d.	F	M	s.d.
Hrvati	2409	9,02	6,806	1433	5,37	3,971	3842	14,39	8,19
Slovenci	1779	6,66	5,460	1146	4,29	3,686	2925	10,96	6,84
Srbi	1706	6,41	5,273	1707	6,42	4,618	3413	12,78	7,81

Pregledom tablice 3 možemo vidjeti da se grupe međusobno razlikuju s obzirom na razrađenost stereotipa, odnosno na broj atributa koji se pripisuju grupi (Šiber, 1988), pri čemu su ispitanici, sukladno očekivanjima, za vlastitu grupu, odnosno Hrvate, zaokružili najveći broj atributa (prosječno oko 14 atributa), o čemu svjedoči i statistički značajan glavni efekt grupe prikazan u tablici 4. Ovakav rezultat ne iznenađuje, s obzirom na to da veća bliskost s nekom kategorijom ljudi vodi do veće kategorijske različitosti. Ljudi će imati najrazrađeniji stav, odnosno najjasniji stereotip o vlastitoj grupi, jer su s njom najviše u dodiru (Bočkaj, 1992). Sljedeći po razrađenosti nalazi se stereotip o Srbima (oko 13 atributa), zatim onaj o Slovincima (oko 11 atributa). Veću razrađenost stereotipa o Srbima možemo tumačiti većim kontaktom i povezanošću sa Srbima prije rata.

Rezultati o razrađenosti stereotipa u istraživanju Turčić (2012) nisu sasvim u skladu s teorijom da je stereotip o vlastitoj skupini najrazrađeniji. Točnije, brojčano gledajući stereotip o Hrvatima jest najbogatiji, odnosno ispitanici za Hrvate u projesku odabiru 14,39 atributa, dok za Bosance odabiru 13,83, no ta se razlika nije pokazala statistički značajnom. Sljedeći po razrađenosti stereotipa našli su se Europljani, a na zadnjem mjestu, kao i u ovom radu, Slovinci.

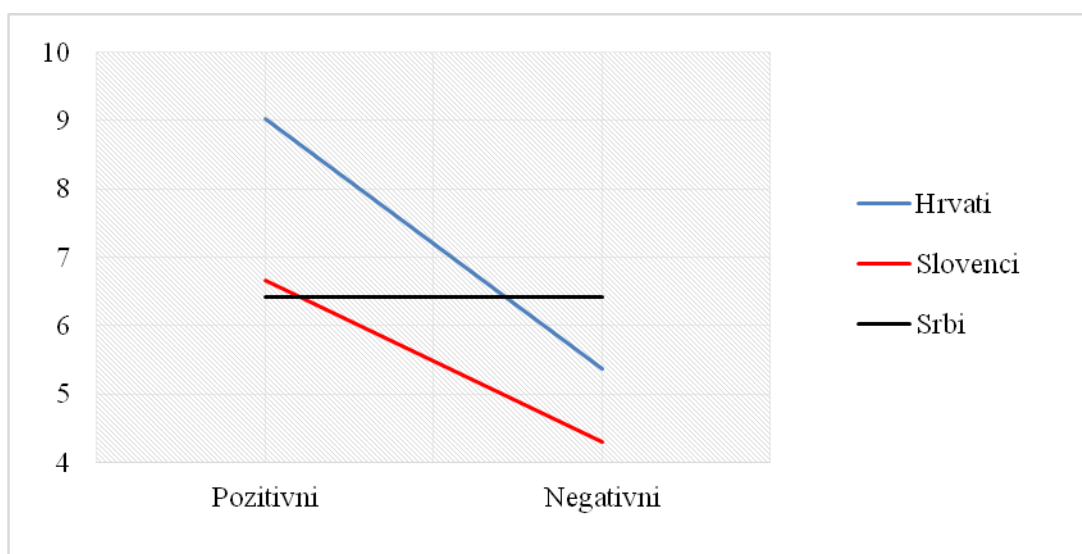
Osim statistički značajnog glavnog efekta grupe, analiza varijance razrađenosti stereotipa pokazuje nam da su značajni i glavni efekt valencije stereotipa i interakcija procjenjivane grupe i valencije ($F(2,1) = 22,813, p < .05$). Glavni efekt nam govori da ispitanici u mnogo većoj mjeri odabiru pozitivne u odnosu na negativne attribute, dok nam značajna interakcija govori da ovaj trend vrijedi samo kad su u pitanju Hrvati i

Slovenci. Naime, osvrnemo li se na deskriptivnu statistiku u tablici 3 i na sliku 1, vidjet ćemo kako gotovo nema razlike između ukupnog broja pozitivnih i negativnih atributa pripisanih Srbima. Štoviše, razlika među njima je svega 1 atribut i to u korist negativnih atributa.

Tablica 4
Završna tablica analize varijance razrađenosti stereotipa u funkciji procjenjivane grupe i valencije stereotipa

	<i>F</i>	<i>P</i>	<i>df</i>
Glavni efekt grupe	54.991	.000*	2
Glavni efekt valencije	63.381	.000*	1
Interakcija grupa*valencija	22.813	.000*	2

Nadalje, na slici 1 može se primijetiti da kada su podražajna grupa Hrvati ispitanici u većoj mjeri odabiru pozitivne attribute, što je u skladu s očekivanjima i teorijom i čime je potvrđen prvi dio naše hipoteze koji predlaže da će autostereotip biti najpozitivniji. Šiber (1988) navodi da se prilikom prosudbe osobina vlastite grupe odabiru isključivo pozitivne osobine, što ukazuje na izraziti grupocentrizam, na vlastitu grupu kao referentni pozitivni pol ostalim grupama. Istovremeno, drugi dio hipoteze koji pretpostavlja da će se Hrvatima pripisivati najmanji broj negativnih atributa nije potvrđen, s obzirom na to da su najmanje negativnima procijenjeni Slovenci.

Slika 1. Razrađenost stereotipa u funkciji procjenjivane grupe i valencije stereotipa

Valencija stereotipa

Treći problem ovog istraživanja bavi se valencijom, odnosno pozitivnošću stereotipa o Hrvatima, Slovincima i Srbima, te utjecajem spola, dobi i obrazovanja na procjenu pozitivnosti stereotipa. Do podatka o prosječnoj pozitivnosti stereotipa o svakoj od nacija došli smo tako da smo sve attribute koje je ispitanik zaokružio ponderirali njihovom procjenom pozitivnosti, te na kraju zbrojili procjene svih ispitanika i podijelili brojem ispitanika.

Kako bismo odgovorili na postavljeni istraživački problem i s njim povezane hipoteze, proveli smo složenu analizu varijance valencije stereotipa u funkciji grupe, spola, dobi i stupnja obrazovanja. Tablica 5 prikazuje prosječne rezultate pozitivnosti za Hrvate, Slovence i Srbe, a tablica 6 završne podatke složene analize varijance valencije stereotipa.

Prvom hipotezom pretpostavili smo da će stereotip o Hrvatima, odnosno autostereotip biti najpozitivniji, stereotip o Slovincima nešto manje pozitivan, a stereotip o Srbima najmanje pozitivan. Pogledamo li zadnji redak tablice 5 vidimo kako su Hrvati procijenjeni najpozitivnije, a Srbi najmanje pozitivno, čime smo potvrdili našu istraživačku hipotezu. Usporedbom pozitivnosti stereotipa o Hrvatima i stereotipa o Slovincima možemo utvrditi kako razlike u pozitivnosti stereotipa o Hrvatima i Slovincima zapravo nema, odnosno razlika u pozitivnosti stereotipa te dvije nacije je 0,02 u korist Hrvata, te nije statistički značajna ($t(265) = 0.236, p > .05$). Tijekom fokusnih grupa sudionici su često navodili da Slovence karakterizira „germanska radna etika“ i kako je to nešto na što bismo se mogli ugledati, tako da ovakav rezultat nije sasvim iznenađujući. Osim toga, Karlins, Coffman i Walters (1969) navode kako preferiranim grupama dodjeljujemo pozitivne osobine koje bismo pripisali i vlastitoj, što može pružiti djelomično objašnjenje zašto nema očekivane razlike između autostereotipa i heterostereotipa prema Slovincima.

Usporedimo li razlike u pozitivnosti stereotipa o Hrvatima i stereotipa o Srbima, te stereotipa o Slovincima i stereotipa o Srbima, vidimo da su one veće i statistički značajne, na što ukazuje i statistički značajan glavni efekt grupe prikazan u tablici 6. U prethodnom istraživanju nacionalnih stereotipa koje su provele Kamenov i Čorkalo (1997) (iako ne istom metodologijom), na dimenziji prijateljsko – neprijateljsko

ispitanici su i Slovence i Srbe smjestili na negativnu stranu dijagrama, te je jedino vlastita grupa procijenjena prijateljskom. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na promjenu u smjeru pozitivnosti, odnosno obje nacije procijenjene su pozitivnima, što je u slučaju Slovenaca i očekivano, s obzirom na to da su oni u svim istraživanjima osim u onom zadnjem netom poslije rata (Kamenov i Čorkalo, 1997) bili procijenjeni pozitivno.

Pozitivnija procjena Srba svakako je ugodno iznenađenje i zapravo ukazuje na realnu mogućnost promjene stereotipa nakon promjene političkih odnosa, čemu prvi svjedoče Karlins, Coffman i Walters (1969) uočivši pozitivan pomak stereotipa o Nijemcima i Japancima 25 godina nakon Drugog svjetskog rata. Generalno gledajući, rezultate pozitivnosti za sve tri nacije njihova vrijednost tek je nešto veća od neutralne (na kontinuumu od 1 što označava krajnje negativno do 7 što označava krajnje pozitivno, 4 se nalazi u sredini i označava ni negativno ni pozitivno), što je u slučaju stereotipa o Srbima i Slovencima pozitivan pomak. No, autostereotip se ne razlikuje od stereotipa o Slovencima, te je upravo njegova niska pozitivnost začuđujuća i suprotna očekivanjima. K tome, Turčić (2012) u svom istraživanju nalazi kako su i Bosanci i Europljani po pozitivnosti ispred vlastite grupe. Teorijski je teško poduprijeti ovakav nalaz, no uzmemo li u obzir aktualne ekonomske i političke prilike, kao i razočaranje kontinuitetom neostvarenih obećanja i težnji vlasti još od hrvatskog osamostaljenja, ovakav rezultat moguće je odraz hrvatske realnosti. Sudeći prema sadržaju stereotipa o Hrvatima, naša svakodnevnica i dalje je u velikoj mjeri obilježena motivom ljubavi prema domovini i tradicionalizmom uparenim s ležernim životnim stilom i sklonosti konzumerizmu uvezenim sa Zapada.

Pretpostavili smo kako bi spol, dob i stupanj obrazovanja mogli utjecati na razliku u valenciji stereotipa, no rezultati pokazuju da spol i dob, suprotno očekivanjima i rezultatima ranijih istraživanja, nisu u ovom istraživanju utjecali na procjene ispitanika. Za očekivati je da će iskustvo višegodišnjeg suživota sa Slovencima i Srbima u bivšoj državi, kao i puno jasnije iskustvo rata starijih ispitanika usmjeriti njihove procjene vlastite grupe ka najpozitivnijima, ali se to u ovom istraživanju nije pokazalo slučajem.

Tablica 5

Deskriptivna statistika za pozitivnost stereotipa o Hrvatima, Slovencima i Srbima

Hrvati					Slovenci					Srbi				
Spol	Obrazovanje	Dob	M	SD	Spol	Obrazovanje	Dob	M	SD	Spol	Obrazovanje	Dob	M	SD
muškarac	niže obrazovani	mlađa skupina	4,60	0,93	muškarac	niže obrazovani	mlađa skupina	4,47	1,26	muškarac	niže obrazovani	mlađa skupina	3,98	1,17
		starija skupina	4,34	1,19			starija skupina	4,24	1,16			starija skupina	4,09	0,99
		Ukupno	4,45	1,08			Ukupno	4,35	1,20			Ukupno	4,04	1,07
	visoko obrazovani	mlađa skupina	4,27	0,86		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,83	1,04		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,39	1,09
		starija skupina	4,59	0,83			starija skupina	4,32	0,91			starija skupina	4,33	0,86
		Ukupno	4,42	0,85			Ukupno	4,59	1,01			Ukupno	4,36	0,98
	Ukupno	mlađa skupina	4,40	0,89		Ukupno	mlađa skupina	4,69	1,13		Ukupno	mlađa skupina	4,22	1,13
		starija skupina	4,47	1,01			starija skupina	4,28	1,03			starija skupina	4,22	0,92
		Ukupno	4,44	0,95			Ukupno	4,48	1,10			Ukupno	4,22	1,03
žena	niže obrazovani	mlađa skupina	4,79	0,93	žena	niže obrazovani	mlađa skupina	4,51	1,08	žena	niže obrazovani	mlađa skupina	3,93	1,29
		starija skupina	4,79	0,97			starija skupina	4,25	1,16			starija skupina	4,11	1,12
		Ukupno	4,79	0,95			Ukupno	4,37	1,12			Ukupno	4,03	1,19
	visoko obrazovani	mlađa skupina	4,47	0,81		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,84	1,17		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,58	0,80
		starija skupina	4,49	0,82			starija skupina	4,62	0,97			starija skupina	4,34	0,99
		Ukupno	4,48	0,81			Ukupno	4,75	1,09			Ukupno	4,47	0,89
	Ukupno	mlađa skupina	4,61	0,87		Ukupno	mlađa skupina	4,70	1,14		Ukupno	mlađa skupina	4,30	1,08
		starija skupina	4,65	0,91			starija skupina	4,42	1,08			starija skupina	4,22	1,06
		Ukupno	4,63	0,89			Ukupno	4,56	1,12			Ukupno	4,26	1,07
Ukupno	niže obrazovani	mlađa skupina	4,71	0,93	Ukupno	niže obrazovani	mlađa skupina	4,49	1,15	Ukupno	niže obrazovani	mlađa skupina	3,95	1,23
		starija skupina	4,59	1,09			starija skupina	4,24	1,15			starija skupina	4,10	1,05
		Ukupno	4,64	1,02			Ukupno	4,36	1,15			Ukupno	4,03	1,13
	visoko obrazovani	mlađa skupina	4,38	0,83		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,84	1,10		visoko obrazovani	mlađa skupina	4,49	0,95
		starija skupina	4,54	0,82			starija skupina	4,47	0,95			starija skupina	4,33	0,92
		Ukupno	4,45	0,83			Ukupno	4,67	1,05			Ukupno	4,42	0,93
	Ukupno	mlađa skupina	4,51	0,89		Ukupno	mlađa skupina	4,69	1,13		Ukupno	mlađa skupina	4,26	1,10
		starija skupina	4,56	0,96			starija skupina	4,36	1,06			starija skupina	4,22	0,99
		Ukupno	4,54	0,92			Ukupno	4,52	1,11			Ukupno	4,24	1,05

Jedina statistički značajna interakcija jest ona grupe i stupnja obrazovanja ispitanika (slika 3). Srednjeobrazovani ispitanici najpozitivnijima procjenjuju Hrvate, nešto manje pozitivnima Slovence i najmanje pozitivnima Srbe, što je u skladu s očekivanjima definiranim u našoj petoj hipotezi. Visokoobrazovani ispitanici sve tri grupe procjenjuju gotovo jednako, pri čemu Slovence procjenjuju najpozitivnijima, suprotno očekivanjima i hipotezi o najpozitivnijem autostereotipu. Kao što se može vidjeti na slici 3, kod ove skupine ispitanika ne postoji razlika u procjeni pozitivnosti stereotipa o Hrvatima i Srbima. Na temelju ovih rezultata možemo zaključiti kako je utjecaj obrazovanja na pozitivnost stereotipa vidljiv upravo kod srednjeobrazovanih ispitanika, s obzirom na to da upravo oni različito procjenjuju spomenute nacionalnih grupa.

Bočkaj (1992) koja je također istraživanje provodila na srednjeobrazovanim (radnici tekstilne industrije „Vesna“) i visokoobrazovanim ispitanicima (studenti) dolazi do identičnih rezultata. Srednjeobrazovani ispitanici su iskazivali značajno pozitivnije procjene Hrvata od visokoobrazovanih, te su njihove procjene Srba bile negativnije od procjena koje su dali visokoobrazovani ispitanici.

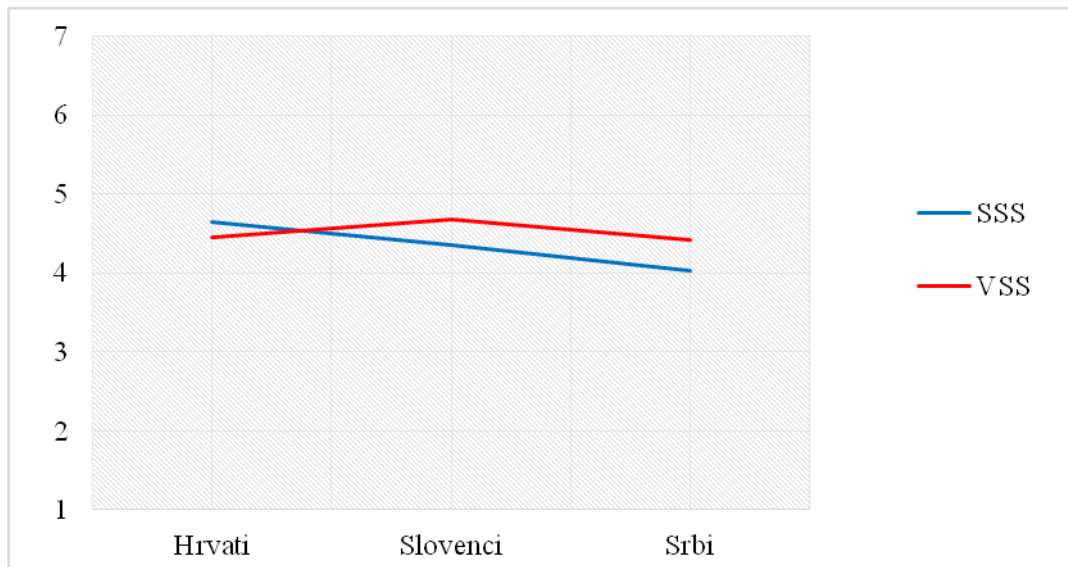
Tablica 6

Završna tablica složene analize varijance valencije stereotipa u funkciji grupe, spola, dobi i stupnja obrazovanja

	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>df</i>
Glavni efekt grupe	8.232	.000*	2
Glavni efekt spola	1.866	.173	1
Glavni efekt dobi	1.562	.213	1
Glavni efekt stupnja obrazovanja	4.551	.034	1
Interakcija grupa * spol	.334	.716	2
Interakcija grupa * dob	2.129	.120	2
Interakcija grupa * stupanj obrazovanja	5.758	.003*	2
Interakcija grupa * spol * dob * stupanj obrazovanja	.801	.449	2

Milosavljević (2000) navodi kako je relevantan pokazatelj prijemčivosti za stereotipno viđenje drugih obrazovanje ispitanika, odnosno da manje obrazovani pokazuju veću sklonost negativnom stereotipnom viđenju drugih i pozitivno autostereotipno zaključivanje. Isto tako, objašnjenje pozitivnije procjene Srba kod visokoobrazovanih

ispitanika u odnosu na procjene srednjeobrazovanih ispitanika možda mogu ponuditi podaci iz istraživanja Čorkalo i Kamenov (1998) koji govore da su obrazovaniji ljudi tolerantniji i spremniji na kontakte s različitim pojedincima.

Slika 3. Valencija stereotipa u funkciji procjenjivane grupe i stupnja obrazovanja ispitanika.

Utjecaj obrazovanja moguće je ilustrirati primjerom iz fokusnih grupa. Dvojica su sudionika bili na istom frontu i otad su bliski prijatelji, ali su različitog stupnja obrazovanja. Zanimljivo je bilo čuti kako se njihovi stavovi o Srbima, unatoč istom i dijeljenom iskustvu rata, prilično razlikuju. Sudionik koji je sudjelovao u fokusnoj grupi srednjeobrazovanih na pitanje što se u našem narodu misli o Srbima odgovorio je ovako:

„...rat je, recimo, osnovni pokazatelj! Za mene neoprostivo! Mislim da trebaju 100 godina šutjeti jer su nam napravili to što jesu, a ne nas stiskat gdje god stignu. Svi su oni (Srbi, op.a.) srdačni, topliji od nas, gostoljubivi, to su braća, sve će ti dat', a na kraju nož u leđa. Taj narod poistovjećujem sa svime lošim. Nikad s njima nećemo na zelenu granu...“

Na isto pitanje sudionik iz grupe visokoobrazovanih dao je ovaj odgovor:

„... upravo, ja sam skeptičniji i nepovjerljiviji prema Slovencima, nego prema Srbima. Ja sam prošao tri faze tih odnosa i mislim da imam dobro iskustvo. U bivšoj vojsci najviše sam se družio s dvojicom Srbina, možda zato što su bili završili isti fakultet kao i ja, onda sam prošao fazu kada sam protiv tih Srba ratovao. Bio sam u Domovinskom ratu i 1991. i 1992. Danas radim u stranoj firmi u kojoj države ex Jugoslavije pokriva Slovenija.

Mi imamo zajedničke kolegije: Slovenci, Srbi, Bosanci i ja. Ja i u poslovnom, a i ovako „off the records“, opet se lakše nađem s ovim dečkima iz Srbije, nego s ovima iz Slovenije. Ja ću s njima lakše ratovat, ali onda se i dogovoriti. Dakle, s njima se ili ljubiš ili mrziš... “

METODOLOŠKA OGRANIČENJA I DOPRINOSI

S obzirom na to da se ovo istraživanje sastojalo od predistraživanja i glavnog istraživanja u kojima su se koristile različite metode prikupljanja podataka, valja se osvrnuti na nedostatke svake od njih.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati današnji, aktualan sadržaj nacionalnih stereotipa. Iako postoji nekoliko metoda koje se koriste u te svrhe, odlučili smo primijeniti metodu ček-liste. Kako bi se izbjegao često upućivan prigovor princetonskoj studiji zbog korištenja iste ček-liste s velikim vremenskim razmacima u njenoj primjeni (Devine i Elliot, 1995), bilo je potrebno izraditi novu ček-listu. Metoda koja se pokazala najefikasnijom za izradu ček-liste bila je metoda fokusnih grupa, s obzirom na to da je njome moguće dobiti mnogo sadržaja. Jedan od glavnih nedostataka ove metode vezan je uz kontrolu nad podacima. Metoda fokusnih grupa metoda je otvorenog tipa, jer sudionicima omogućava interakciju, razgovor i dijeljenje mišljenja, što istovremeno smanjuje prostor kontrole moderatora, te je dobivenim podacima teže upravljati nego kvantitativnim. U kreiranju sadržaja obično sudjeluje vrlo malen broj sudionika, u odnosu na kvantitativna istraživanja, te je fokusne grupe zbog zahtjeva za homogenošću grupa ponekad vrlo teško sastaviti (Dawidowsky, 2004), sa čime su se tijekom predistraživanja susrele i autorice ovog rada.

Metoda ček-lista se često koristi zbog lake primjene i obrade rezultata, omogućuje primjenu na velikim populacijama, a njome dobiveni rezultati vrlo su jasni i jednostavno ih je interpretirati (Bočkaj, 1992). Unatoč tome, ova metoda bremenita je nedostacima. Njezin rezultat deskriptivnog je karaktera, ali njome ne doznajemo ništa o tome kako su stereotipi nastali. Isto tako, često se njena primjena svodi isključivo na zaokruživanje ponuđenih atributa, prisiljavajući tako ispitanike da svoj sud donesu jedino na temelju ponuđenog, što je ujedno i jedan od glavnih nedostataka našeg istraživanja. Iako je ček-lista izrađena temeljem podataka prikupljenih u fokusnim grupama, sudionici kojih su izjednačeni po svim karakteristikama s ispitanicima koji su ispunjavali ček liste, mišljenja smo kako bismo mogli dobiti još više podataka da je ispitanicima osim ček-liste bila

ponuđena mogućnost da sami dopišu atribute koji se nisu nalazili u ček-listama. Drugi nedostatak ovog istraživanja tiče se redoslijeda ponuđenih atributa. Premda su redoslijed ček-lista u svakom svesku i redoslijed atributa za svaku ček-listu bili drugačiji, redoslijed atributa unutar ček-lista je uvijek bio isti, čime smo mogli udesiti ispitanike da kako napreduju unutar pojedine ček-liste da zaokružuju atribute po istom načelu po kojem su ih zaokruživali na početku.

Još jedan od nedostataka ovog istraživanja tiče se uzorka. Konkretno, i u predistraživanju i u glavnom dijelu istraživanja do sudionika, odnosno ispitanika dolazilo se metodom „snježne grude“. S obzirom na to da smo ovim istraživanjem htjeli obuhvatiti dvije vrlo određene skupine ispitanika, bilo je opravdano koristiti ovu metodu uzorkovanja. No, njen nedostatak je taj što su za uključivanje u istraživanje veće šanse imale osobe koje su otvorenije prema predmetu istraživanja, odnosno koje su željele sudjelovati.

U budućim istraživanjima svakako treba obratiti pažnju i na uravnoteživanje broja pozitivnih i negativnih atributa.

Unatoč nedostacima, ovo istraživanje ima i svojih prednosti. Najveći doprinos ovog istraživanja upravo je izrada nove, aktualnije ček-liste, s obzirom na to da je zadnja i jedina bila ona Simićeva iz 1988. Zahvaljujući toj ček-listi saznali smo kakva su razmišljanja Hrvata o nama samima, Slovencima i Srbima (kao i o ostalim ispitivanim grupama), te kakva su u grupama različitih sociodemografskih obilježja. Osim toga, pokazalo se kako političke trzavice između Hrvatske i Slovenije možda nisu negativno utjecale na stereotip o Slovencima, dapače, pozitivnost stereotipa o Hrvatima i stereotipa o Slovencima je ista. Što se odnosi na Srbima tiče, sudeći prema pozitivnosti stereotipa možemo reći kako stvari doista idu nabolje, ali ne možemo sa sigurnošću reći je li za taj pozitivan pomak zaslužna politička i ekonomska suradnja dvaju zemalja ili je ulogu odigrao i protok vremena. Milosavljević (2000) navodi kako motivi za nastanak nacionalnih stereotipa nikada nisu izvanpolitičke prirode. Njih stvara određeni politički trenutak i s promjenom političkog okruženja, kada nestaju motivi, postepeno, mnogo sporije no što su nastali, nestaju i stereotipi.

ZAKLJUČAK

Ovim istraživanjem nastojali smo odgovoriti na nekoliko istraživačkih problema. Prvi među njima deskriptivnog je karaktera i ticao se sadržaja današnjih stereotipa o Hrvatima, Slovincima i Srbima. Njime smo saznali kako gotovo dvije trećine ispitanika Hrvate smatra domoljubima, da Slovence najbolje opisuje atribut „marljiv“, a Srbe više od polovice ispitanika doživljava kao nacionaliste. Očekivano, razrađenost stereotipa najveća je za vlastitu grupu. Sadržajno gledajući, najveću sličnost između stereotipa možemo pronaći kod stereotipa o Hrvatima i Srbima, dok sa stereotipom o Slovincima niti jedna grupa ne dijeli sličnost u pogledu deset najčešće biranih atributa.

Osim sadržaja zanimala nas je i razrađenost stereotipa, odnosno broj odabranih atributa za svaku od nacija. Sukladno teoriji socijalnog identiteta ispitanici su najveći broj atributa dodjeljivali upravo vlastitoj grupi, zatim Srbima i na kraju Slovincima. Razmatrajući razrađenost stereotipa s obzirom na valenciju stereotipa, ispitanici su u značajno većoj mjeri odabirali pozitivne u odnosu na negativne attribute. Ispitanici su najveći broj pozitivnih atributa dodjeljivali vlastitoj grupi. Najmanji broj negativnih atributa, suprotno teoriji, pripisan je Slovincima.

Treći istraživački problem ovog rada odnosio se na valenciju stereotipa, te na utjecaj spola, dobi i obrazovanja. Složenom analizom varijance utvrdili smo da postoji statistički značajan efekt grupe, odnosno da se pozitivnost stereotipa razlikuje s obzirom na naciju. Razlika između stereotipa o Hrvatima i stereotipa o Slovincima je vrlo mala i zanemariva, tako da je naša hipoteza djelomično potvrđena. Jedina statistički značajna interakcija je ona grupe i obrazovanja. Naša očekivanja su bila da će srednjeobrazovani ispitanici imati najpozitivniji stereotip o vlastitoj grupi, nešto manje pozitivan o Slovincima i najmanje pozitivan o Srbima, što je i potvrđeno, no visokoobrazovani sudionici ne slijede taj trend.

LITERATURA

- Anić, S., Klaić, N. i Domović, Ž. (1998). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Sani-plus.
- Anić, V. (2006). *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Bočkaj, N. (1992). *Ispitivanje sadržaja nacionalnih stereotipa upotrebom metode ček-lista i dijagnostičkog omjera*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brigham, J. (1971). Ethnic stereotypes, *Psychological Bulletin*, 76, 15-38.
- Brown, R. i Gaertner, S. (2006). *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998.). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Ljetna psihologijska škola studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Dawidowsky, D. (2004). *Ispitivanje valjanosti metode fokus grupe usporedbom s rezultatima na upitniku*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Devine, P. G. i Elliot, A. J. (1995). Are racial stereotypes really fading? *The Princeton Trilogy Revisited. Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 1139 – 1150.
- Dovidio, J. F. i Gaertner, S. L. (1986). *Prejudice, discrimination, and racism*. San Diego, CA: Academic Press.
- Fiske, S. T., Gilbert, D. T. i Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. Hoboken, NJ: Willey.
- Gilbert, G. M. (1951). Stereotype persistence and change among college students. *Journal of Personality and Social Psychology*. 46, 245 – 254.

- Hewstone, M. i Stroebe, W. (2002.) *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Hilton, J. L., i von Hippel, W. (1996). Stereotypes. *Annual review of psychology*, 47, 237 – 271.
- Kamenov, Ž. i Čorkalo, D. (1997). Mjerenje promjena nacionalnih stereotipa: primjena metode SYMLOG-a. *Društvena istraživanja*, 6, 361-372.
- Karlins, M., Coffman, T. L. i Walters, G. (1969). On the fading of social stereotypes: Studies in three generations of college students. *Journal of Personality and Social Psychology*. 13, 1 – 16.
- Katz, D. i Braly, K. (1933). Racial stereotypes in one hundred college students, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.
- Macrae, C.N., Stangor, C. i Hewstone, M. (1996). *Stereotypes & Stereotyping*. New York: The Guilford Press.
- Milosavljević, O. (2000). Metodološki problemi izučavanja stereotipa Srba o Hrvatima i Hrvata o Srbima. *Dijalog povjesničara* 4, Pečuh, 20.-22. listopada, 2000.
- Simić, O. (1988). *Sadržaj kognitivnih reprezentanata etničkih stereotipa*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Skoko, B. i Benković, V. (2009). Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička misao*, 3, 217 – 236.
- Šiber, I. (1988). *Psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb: Kulturno prosvjetni Sabor Hrvatske.
- Turčić, N. (2012). *Sadržaj i pozitivnost stereotipa o Hrvatima, Bosancima, Slovencima i Europljanima*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

PRILOG 1. Primjer ček-liste tipičnih atributa za svaku grupu

Vaš je zadatak da od sljedećih pridjeva zaokružite one koje Vi smatrate karakterističnim za tipičnog predstavnika niže navedene grupe.

HRVATI

velikodušni	pasivni	nagli
skloni uživanju	uporni	agresivni
nekulturni	temperamentni	organizirani
druželjubivi	umišljeni	drže se zajedno
šarmantni	neodgovorni	škrti
netolerantni	izravni	dobronamjerni
osjećajni	bahati	susretljivi
neobrazovani	lijeni	glasni
snalažljivi	tradicionalni	otvoreni
prodorni	tolerantni	konzervativni
poduzetni	razboriti	liberalni
prljavi	ambiciozni	uglašeni
privrženi obitelji	duhoviti	pošteni
ležerni	gostoljubivi	srdačni
ponosni	napredni	primitivni
rastrošni	marljivi	ljubazni
tvrdoglavi	iskreni	nacionalisti
neprilagodljivi	veseli	spremni pomoći
nezanimljivi	neorganizirani	zavidni
hladni	obrazovani	poslušni
sposobni	koristoljubivi	muzikalni
brbljavi	skromni	kulturni
zabavni	domoljubi	

PRILOG 2. Atributi ček-liste rangirani s obzirom na procjenu valencije

(procjene su se kretale od -3 preko 0 do +3, što je kasnije rekodirano u procjene od 1 preko 4 do 7)

1. dobronamjieran	6,75	39. domoljub	4,51
2. veseo	6,73	40. prodoran	4,28
3. spreman pomoći	6,72	41. brbljav	4,11
4. marljiv	6,71	42. temperamentan	4,07
5. duhovit	6,69	43. tradicionalan	3,96
6,5. druželjubiv	6,64	44. drži se svoje grupe	3,59
6,5. pošten	6,64	45. glasan	3,53
8. zabavan	6,60	46. tvrdoglav	3,30
9. srdačan	6,51	47. konzervativan	2,81
10. iskren	6,50	48. pasivan	2,77
11,5. ljubazan	6,49	49. proračunat	2,74
11,5. sposoban	6,49	50. nagao	2,73
13. velikodušan	6,44	51. nacionalist	2,70
14. tolerantan	6,42	52. rastrošan	2,63
15. gostoljubiv	6,31	53. neorganiziran	2,55
16. susretljiv	6,30	54. nezanimljiv	2,38
17. otvoren	6,27	55. hladan	2,36
18. uporan	6,25	56. neprilagodljiv	2,24
19,5. ambiciozan	6,24	57. lijen	2,21
19,5. obrazovan	6,24	58. neobrazovan	2,17
21. kulturnan	6,22	59. zavidan	1,92
22. šarmantan	6,15	60. koristoljubiv	1,90
23. snalažljiv	6,01	61. neodgovoran	1,86
24. razborit	5,96	62. prljav	1,71
25. privržen obitelji	5,91	63. škrt	1,69
26,5. napredan	5,88	64. umišljen	1,65
26,5. organiziran	5,88	65,5. bahat	1,58
28. muzikalan	5,87	65,5. netolerantan	1,58
29. poduzetan	5,77	67. primitivan	1,54
30. skroman	5,61	68. nekulturnan	1,53
31. liberalan	5,54	69. agresivan	1,42
32. osjećajan	5,50		
33. ležeran	5,30		
34. izravan	5,11		
35. ugladen	5,10		
36. sklon uživanju	4,84		
37. ponosan	4,59		
38. poslušan	4,52		

PRILOG 3. Tablica 1. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Hrvate

1.	domoljubi	196	44.	poduzetni	38
2.	ponosni	150	45.	nagli	37
3.	tradicionalni	145	46.	šarmantni	36
4.	skloni uživanju	143	47,5.	bahati	34
5,5.	rastrošni	130	47,5.	koristoljubivi	34
5,5.	privrženi obitelji	130	49.	uporni	33
7.	gostoljubivi	112	50.	brbljavi	32
8.	druželjubivi	109	51.	iskreni	30
9.	konzervativni	108	52,5.	primitivni	29
10.	temperamentni	88	52,5.	neprilagodljivi	29
11.	spremni pomoći	84	54.	izravni	26
12.	nacionalisti	82	55.	razboriti	24
13,5.	snalažljivi	80	56.	nekulturni	23
13,5.	susretljivi	80	57,5.	napredni	22
15.	pasivni	74	57,5.	liberalni	22
16.	neorganizirani	70	59.	neobrazovani	21
17,5.	veseli	68	60.	uglašeni	20
17,5.	sposobni	68	61.	proračunati	18
19.	srdačni	66	62,5.	škrti	16
20.	kulturni	64	62,5.	agresivni	16
21,5.	obrazovani	63	64,5.	skromni	15
21,5.	zavidni	63	64,5.	nezanimljivi	15
23.	poslušni	61	66.	organizirani	12
24.	ljubazni	60	67,5.	prodorni	10
25.	osjećajni	59	67,5.	hladni	10
26,5.	zabavni	58	69.	prljavi	4
26,5.	umišljeni	58			
28.	muzikalni	57			
29.	glasni	55			
30.	dobronamjerni	54			
31.	ambiciozni	52			
33.	velikodušni	50			
33.	tvrdoglavi	50			
33.	netolerantni	50			
35.	otvoreni	49			
36,5.	lijeni	47			
36,5.	ležerni	47			
38,5.	duhoviti	46			
38,5.	marljivi	46			
40.	neodgovorni	45			
41,5.	drže se zajedno	40			
41,5.	poštteni	40			
43.	tolerantni	39			

PRILOG 3. Tablica 2. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Slovence

1.	marljivi	121	46,5.	dobronamjerni	23
2.	organizirani	119	46,5.	spremni pomoći	23
3.	poduzetni	113	48,5.	srdačni	22
4.	hladni	111	48,5.	pošteni	22
5.	kulturni	108	51,5.	brbljavi	20
6.	škrti	98	51,5.	zabavni	20
7.	proračunati	94	52.	glasni	19
8.	obrazovani	92	53.	duhoviti	16
9.	sposobni	91	54.	agresivni	15
10.	liberalni	86	55,5.	šarmantni	14
11.	umišljeni	76	55,5.	muzikalni	14
12.	koristoljubivi	72	57,5.	iskreni	12
13,5.	ponosni	70	57,5.	rastrušni	12
13,5.	nezanimljivi	70	59.	velikodušni	11
15,5.	napredni	67	60,5.	nagli	10
15,5.	zavidni	67	60,5.	temperamentni	10
17.	ambiciozni	64	62,5.	nekulturni	9
18.	bahati	60	62,5.	primitivni	9
19,5.	drže se zajedno	58	64.	lijeni	7
19,5.	uporni	58	65,5.	osjećajni	6
21.	domoljubi	55	65,5.	neobrazovani	6
22.	netolerantni	53	67.	neodgovorni	5
23.	tradicionalni	51	68.	neorganizirani	4
24.	otvoreni	48	69.	prljavi	2
25.	privrženi obitelji	47			
26,5.	pasivni	44			
26,5.	nacionalisti	44			
28.	uglašeni	43			
29.	snalažljivi	42			
30.	veseli	41			
31.	druželjubivi	40			
32.	konzervativni	38			
33.	skromni	34			
34,5.	ljubazni	33			
34,5.	susretljivi	33			
36,5.	gostoljubivi	30			
36,5.	neprilagodljivi	30			
38.	poslušni	29			
39,5.	tvrdoglavi	28			
39,5.	razboriti	28			
41,5.	tolerantni	27			
41,5.	izravni	27			
43.	skloni uživanju	26			
44,5.	ležerni	24			
44,5.	prodorni	24			

PRILOG 3. Tablica 3. Rang poredak atributa i pripadajuće frekvencije biranosti za Srbe

1.	nacionalisti	157	44.	organizirani	31
2.	drže se svoje grupe	120	45.	iskreni	28
3.	agresivni	116	46.	velikodušni	27
4.	domoljubi	111	47.	neorganizirani	24
5.	ponosni	110	48.	nezanimljivi	22
6.	gostoljubivi	108	49.	ambiciozni	20
7.	bahati	107	50,5.	neodgovorni	17
8.	duhoviti	106	50,5.	ljubazni	17
9.	tradicionalni	105	52.	hladni	16
10.	skloni uživanju	98	53,5.	lijeni	15
11.	glasni	92	53,5.	prljavi	15
12,5.	nagli	84	55,5.	osjećajni	14
12,5.	temperamentni	84	55,5.	razboriti	14
14,5.	zabavni	82	57,5.	dobronamjerni	13
14,5.	netolerantni	82	57,5.	marljivi	13
16,5.	ležerni	75	60.	liberalni	9
16,5.	veseli	75	60.	skromni	9
18.	otvoreni	73	60.	škrti	9
19.	snalažljivi	72	62,5.	uglašeni	8
20.	izravni	70	62,5.	poslušni	8
21.	prodorni	65	65.	poštteni	7
22.	konzervativni	64	65.	obrazovani	7
23.	druželjubivi	62	65.	kulturni	7
24.	susretljivi	61	67.	tolerantni	6
25.	tvrdoglavi	59	68.	pasivni	5
27.	zavidni	58	69.	napredni	4
27.	umišljeni	58			
27.	primitivni	58			
29.	srdačni	56			
30.	nekulturni	54			
31.	spremni pomoći	53			
32.	muzika	51			
33.	uporni	47			
34.	privrženi obitelji	46			
35.	proračunati	45			
36.	šarmantni	41			
37.	koristoljubivi	38			
38.	neprikladni	36			
39.	brbljavi	35			
40,5.	neobrazovani	34			
40,5.	sposobni	34			
42.	rastrošni	33			
43.	poduzetni	32			

